

S Z E M L E

Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXXV.

Tanulmányok a jelentéstan köréből

Szerk. GYURIS BEÁTA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2023. 436 oldal

1. Meglepetésként hatott rám, olvasóként, az Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXXV. kötete azáltal, hogy míg címe alapján a szemantika nyelvtudományi diszciplínája széles körű tematikai palettáját átfogó módon bemutató tanulmánygyűjteményre számítottam, addig a kötet csaknem teljes egésze a jelentéstani vizsgálatoknak egy adott, szűkebb skópuszú körére, főképp a jelentés mondatszinten reprezentált tényezőinek formális szemantikai eszközökkel történő tanulmányozására szorítkozik. Meglepődésemet azonban azonnal eloszlatta a kötet szerkesztői bevezetője és tartalomjegyzéke, melyek rögvest világossá teszik, hogy ez a kötet, profiljánál fogva, nem foglalkozik (bár tulajdonképpen tehetné) többek között a szemantika olyan kérdésköreinek kurrens vizsgálatával, mint a beszédaktus-elmélet, a lexikális és grammatikai nyelvi egységek kollokációs potenciálja jellegének korpuszalapú mérése, a jelentés szövegszintű reprezentációjának, normarendszerének tanulmányozása, különös tekintettel a kohezív alapú megnyilvánulásokra. Foglalkozik viszont a mondat komponenciális összetevőinek és formális reprezentációjának vizsgálati körébe tartozó jelenségekkel, a mondatszintű jelentésnek a nyelvi reprezentáció egyéb szintű megnyilvánulásaival való funkcionális együttműködésével, a velük való ún. interfész viszonyok elemző tárgyalásával. Mindezek alapján szerencsésebbnek tartottam volna egy, a könyv profilját jobban megjelenítő, például A mondatjelentés formális szemantikai vizsgálata címet (vagy legalábbis alcímet) adni a kötetnek.

2. A szakkönyv tanulmányai nem tematikus szerkesztettség alapján, hanem szerzőik nevének betűrendjében tételeződnek. A szerkesztői bevezetést követően az első tanulmány (11–50) szerzője, AMBRUSÁN MÁRTA, az igei faktivitás kérdéseivel foglalkozik, alapvetően szerkezetes, konstrukciós lexikális szemantikai keretben. Külön értéke, hogy a tárgyalt ige-típusokat alapértelmű szerinti megnevezéssel tételezve tárgyalja, a releváns szemantikai faktorok mellett kutatva faktivitásuk pragmatikai tényezőit. Elkülönítve, konstrukciós tekintetben utalószerű és utalószerű nélküli variációikban vizsgálja a fókuszálás és a faktivitás közti összefüggőseget, valamint a preszuppozíciók és az ún. következményesség (entailment) kifejeződését. A szerző megállapítása szerint a nyelv szótárkomponensében nincs tárolva mentálisan a faktivitásjegy. Ugyanakkor a mondat tág értelemben vett információ-struktúrájában helyet kell(ene) kapnia tudásbázis-alapú, általános vs. aktuális bázisú kontextuális tényezőknek. Ezek, megítélésem szerint, szoros összefüggésben vannak az ún. fogalmi keret-bázis operatív működ(tet)ésével, valamint támaszkodnak a forgatókönyv formájában rögzített háttérismereti tények halmazára. Az utóbbi tényezők szerepével azonban AMBRUSÁN nem foglalkozik rendkívül színvonalas tanulmányában. Elemzéseinek fő megállapítása az, hogy a magyarban a faktivitás kifejeződése nem lexikailag kódolt.

A második, *Az is és más additív kifejezések fókuszérzékenysége igei és igenévi szerkezetekben* című tanulmány (51–86) szerzői ALBERTI GÁBOR, FARKAS JUDIT, FUTÓ BETTINA, KLEIBER JUDIT, és HUSZICS ALIZ. Írásuk az *is* és vele szinonim tartalmú lexikális kifejezések, a *szintén* valamint a *nemcsak* módosító szerepét, fókusztartományát vizsgálja, kimutatva jelentésük és értelmezhetőségük partikuláris természetét, mondatbeli kompozicionális státusát. Prozódiái bizonyítékok alapján rámutat arra, hogy míg az *is*-sel szinonim kifejezések diskurzusan rendelkezhetnek mondat státussal, addig az *is* nem. Ez a vizsgált partikula nem csupán egyetlen mondatrészre, hanem kompozicionális párokra, sőt, hármas tagoltságú kifejezésekre egyaránt vonatkozhat. A tanulmány egyúttal vizsgálja az ún. szűk és a széles fókuszaltság fogalmát, valamint az *is* mondatszörendi előfordulásának változatait. Helyes szerkesztésű elv, hogy az új magyar nyelvű terminusok használatát követően a szerzők zárójelben megadják azok angol nyelvű szakirodalmi megfelelőit is. Mondatszinten végzett elemző értelmezéseik helytállóak, ugyanakkor hiányolom a vizsgálat kiterjesztését a diskurzus szintjének irányába. Egyúttal célszerű lett volna a dolgozatban az ún. *partikulaság* morfoszintaktikai státusát is kifejtően fogalmilag tisztázni.

A harmadik fejezet (87–120) szerzője BALOGH KATA, akinek tanulmánya a tagadás, a fókusz, valamint a kommunikatív funkciók összefüggőségének tényeit/tényezőit tárgyalja formális grammatikai, az elsősorban a felszíni szerkezet vizsgálatára specializált, nyelvtipológiailag igen erős, moduláris bázisú RRG (szerep- és referenciális grammatika – 'role and reference grammar') keretében, mely elkülöníti az aktuális és a potenciális fókusztartomány vizsgálati területét. Bár az RRG egyik legalapvetőbb vizsgálati skópuszát a diskurzus-pragmatika, az információszerkezeti tényezők, a pragmatikai előfeltevések, a háttértudás-alap jellegének megállapítása képezi, BALOGH bemutatásából mégis hiányzik az ún. *közös alap* (*common ground*), a háttérismereti tények mögött álló tudáskeret (*frame*) befolyásának kimutatása. Fejezete a fókusz- és a mondatrész-tagadás, valamint a mondattagadás manifesztációjának kétszintű, szemantikai és információszerkezeti alapjaira rámutató vizsgálat, melynek középpontjában a tagadó operátor hatókörének kimutatása áll. A tanulmány szerkezeti gyengesége, hogy terjedelmének első kétharmad részét a szakirodalmi háttér bemutatása és elemző értékelése képezi, kizárólag angol nyelvű példabemutatókon keresztül. A negáció tüzetes vizsgálata mindössze az utolsó két oldalon kap helyet.

A negyedik fejezet (121–147) CSIRMAZ ANIKÓ és BENJAMIN SLADE szerzőségével ugyancsak a már a második fejezetben tárgyalt *is* lexikális elem vizsgálatával foglalkozik, de ezúttal annak morfo-komplementer változatait, komplex összetevőkben való előfordulását, lexikai alternációit, additív vs. nem additív funkciójú, pozitív és negatív értelmű kifejezéstartalmát analizálja. A számos vizsgált, morfológiailag komplex kódoltságú variáns mellett sajnálatosan nem kapnak helyet benne olyan kifejezések, mint a *csakis*, *hogyvisne*, *dehogyvis(nem)*, melyek szintaktikai és diskurzív jellegű funkcionális vizsgálata hasznos részét képezhetne volna a komplex elemzésnek. A morfológiai variánsok elemző bemutatása alapvetően deskriptív tónusú a dolgozatban. Értékes elemét képezi a tanulmányban az *is* diskurzív alapú példabemutatói során a beszédaktus-alapú olvasatazonosítás. A dolgozat címe (*Minden is*), azonban csalfinta kifejezés, mely komplex morfológiai variáns a magyar nyelvhasználók zömének megítélése szerint nem tartható helyesnek, egyedi, kontextuális alapú diskurzív okkurenciák újabbban szleng jellegű eseteinek kivételével.

DONÁTI FLÓRA LILI tanulmánya (149–186) bizonyos kvantorkifejezések, valamint fókuszpartikulák ige előtti szörendi megkötéseit vizsgálja a magyarban, komplementer-

halmazokon alapuló megközelítésben. Megállapítása szerint a kvantor- és fókuszpozíció lexikális töltöttsége/betölthetősége, illetve üres módja összefüggést mutat az igekötő szórendi helyzetével. Nézetem szerint ezt szintén befolyásolhatják a számba vehető lexikális elemeket illető információbázis-alapú (keret és szkriptális háttérismeretei tényekkel összefüggő) tényezők. Utóbbi vonatkozás vizsgálatát azonban a tanulmány nem taglalja. A szerző konstatálja, hogy a magyarban, míg a topik-, valamint a kvantorpozíció iterálható, addig a mondatfókuszra ugyanez nem vonatkozik. Hiányolom a dolgozatból annak részletező vizsgálatát, hogy a fókuszalkalmasság/potenciál lexikálisan jelölt-e, illetve, hogy milyen tényezők befolyásolják azt. Fókuszálható-e bármely lexikális elem? Befolyásolják-e a lexikális egységeknek ezt a jellegét a tudásbázisban reprezentált sajátságok, már ha a fókuszhangsúly valóban összefüggésben áll az implikátúra-feldolgozással? Emellett racionális lehet-e a lexikális elemek topik-alkalmasságának vizsgálata/vizsgálhatósága is? Mindezek a kérdések relevánsak lehetnek a szerző tanulmányának tematikáját illetően.

A kötet 6. fejezete (187–211) az *egyét* áltárgy tagadott formájának lexikális kollokatív (valószínűsíthetően konstrukcionális státusú) disztribúcióit, valamint szintaktikai megjelenítését vizsgálja a magyarban. A tanulmány szerzője FARKAS IMOLA-ÁGNES. Az *egyét* és komplementer morfológiai variánsai minimalizálást kifejező státussal rendelkező kifejezések. Tanulmányában a szerző azt vizsgálja, milyen az ilyen lexikális egységek tartalma és pragmatikai hatóköre. Megállapítja, hogy a kifejezésvariációk elsősorban állapotot, cselekvést és mozzanatot jelölő igék, valamint pszichológiai tartalmat reprezentáló predikátumok társaságában fordulnak elő. Célszerű lenne az itt tárgyalt kifejezések előfordulásának statisztikai kimutatása az MNSZ. adatbázisa alapján, egyúttal kiegészítve azt a nyelvhasználók szociolingvisztikai paraméterei alapján történő felmérésével.

A szakkönyv következő fejezetének (213–248) szerzője HALM TAMÁS. Tanulmányát, mely az érzékelést, a (fel)ismerést, valamint a fizikai diszpozíciót kifejező igék inhere ns modalitását vizsgálja, a kötet egyik legkiemelkedőbb egységének tartom. HALM megállapítja, hogy a vizsgált csoportokba tartozó igék a magyarban inhere nsen modálisok, belső modalitástartalommal rendelkeznek. Az angol nyelvű segédigés szerkezetekben ugyanakkor az igének nincs belső modalitása. A fizikai diszpozíciót kifejező igék a [+önkéntelen] szemantikai jeggyel rendelkeznek. Szemléletesen vizsgálja a szerző, hogy a három csoportba tartozó igék miként kombinálhatóak szerkezetesen, képességmodalitást kifejezve, a *tud* segédigével. A 134–135. oldalon HALM meggyőző érvelést mutat be arról, hogy miért ívódik bele a modalitástartalom az elemzett igék jelentésébe. A tanulmányban tárgyalt gazdag példaanyagot áttekintő módon kiegészíti függelékben tételezett további példagyűjteménnyel és szerkezetük táblázatban megadott tárgyalásával.

A 8. fejezet (249–280) címe A magyar igék lexikális szemantikájának megszorított-sága. A tanulmány szerzője KARDOS ÉVA. A cikk háttérodalmát RAPPAPORT HOVAV és BETH LEVIN angol igékre vonatkozó elméleti modellje képezi, amit a lexikális szemantikai analízis szempontjából kulcsfontosságú jelentőségű kutatók a mód/eredmény komplementaritását vizsgáló hipotézisük keretében adtak közre. KARDOS tanulmányában a magyar állapotváltozást/helyváltoztatást kifejező igék jelentésének, a mód- és az eredmény-tartalom komplementaritásának kérdését vizsgálja. Argumentációjában kifejti, hogy a magyarban az igetű lexikalizált igeigyek, az események módjának kifejező lexikális eleme, míg az igekötő (modV) és a rezultatív kifejezések a végpont/eredmény kifejezői. A magyar igék módgyököt vagy eredménygyököt lexikalizálnak (266). Értékes elemzést nyújt pl. arról,

hogy a *mos* ige és morfológiailag jelzett variánsai hogyan, milyen lexikális információ/lexikalitás alapján lexikalizálják a cselekvés módját és eredményét, bevonva elemzésébe az ige igekötős variánsainak alakjait. A jelenleginél mélyebb szintű elemzést igényel meglatása, mely szerint „a magyar mondat eseménytartományának szerkezetét hatóköri megfontolások határozzák meg” (271). A fejezet utolsó, rövid szakaszában a szerző felveti a különféle nyelvek releváns adatait tárgyaló tipológiai státusú kutatások szükségességét.

KISS ANGELIKA fejezete (281–310) két magyar adverbatív kérdés ún. inkvizitív szemantikai keretben történő elemző tárgyalása, rövid terjedelmű diskurzív esetpéldák értelmezésével, rámutatva a kérdésekben inferenciális eszközökkel tetten érhető ellentmondás, egyet nem értés kifejeződése, kikövetkeztethetősége, az értelmező megrökönyödése indokainak possibiliis tényszerűségére. A magyarban ilyen, tulajdonképpen tagadó tartalmat kifejező kérdéseket bevezető kérdőszói állomány korlátozott volumenű. A kérdő mondatokban ezek a kérdőszói elemek literális alapjelentésüktől eltérő kommunikatív tartalommal szerepelnek. Tanulmányában KISS megkülönbözteti az inkvizitív beszédaktustartalmat az informatív tartalomra irányuló kérdő formulától. A fejezet utolsó szakasza az adverbatív kérdések prozódiai, intonációs sajátágaival, diskurzushatásaival foglalkozik, szemléletes példabemutatókkal.

A kötet legrövidebb terjedelmű fejezetében KORNAI ANDRÁS az ún. vektoros szemantika keretében, az ún. politópokkal kísérli meg a lexikai szemantika máig fennálló problémájának, a poliszémia és a homonímia fogalmának, valamint hatóköre összefüggéseinek és különbözőségeinek elhatárolását, szétválasztását (311–326). Sajnálatos módon a formalista szemléletű argumentáció gyakorlatilag teljes mértékben nélkülözi a konkrét példaelemzésekre épülő megállapításokat. Alapvetően hiányolható a lexikális kifejezések tartalmi és illeszkedését/illeszthetőségét illető enciklopédikus és lexikális természetű ismérvek és jegyek/jegytipusok kódolatainak elemző tárgyalása, empirikus alapú vizsgálatok bemutatása. Ennek hiányában az elméleti bázisú fejezet értéke, relevanciája nem tisztázott ebben a szakkönyvben. Ráadásul a szakirodalmi bázis áttekintésében súlyos ismereti hiba olvasható: KORNAI alaposan alábecsüli a modern, lexikalista szemléletű számítógépes nyelvészet kialakulására markánsan ható brit nyelvész, JOHN RUPERT FIRTH tudománytörténeti jelentőségét a lexikális kollokációk vizsgálata terén. FIRTH vizsgálati ismereteit átadta a kurrens nyelvelméleti kutatásokat illetően nevéssé vált tanítványainak, köztük MICHAEL A. K. HALLIDAYnek, a funkcionalista szemléletű nyelvelmélet egyik oszlopos képviselőjének, valamint a korpusznyelvészeti kutatások egyik megalapozójának, JOHN SINCLAIRnek, akik mindketten a Brit Nyelvészeti Iskola jeles képviselői voltak. Ennélfogva FIRTHnek nélkülözhetetlen szerepe volt a mai, empirikus szemléletű, funkcionális-lexikai, lexikológiai alapú korpuszvizsgálatok kialakításában.

A soron következő tanulmányban (327–368) MALECZKI MÁRTA a köznévi argumentumok nyelvtől függő, nem-lexikális interpretálását vizsgálja főként három, tipológiai tekintetben egymástól eltérő sajátosságokkal rendelkező nyelv, a magyar, a mandarin–kínai, és az angol példáinak elemző tárgyalásával. Főként az ún. csupasz közneveket tanulmányozza, melyek meghatározó sajátága, hogy nem rendelkeznek determináns elemmel. Vizsgálatának tárgya a fajtajelölés, a határozottság/határozatlanság kifejeződésének, kontextusfüggősége tényezőinek megállapítása a lexikális jelentés mentális jellege elemzésén keresztül. Nézete szerint ezek a tényezők egyike sem képezi részét a szavak lexikális jelentésének (330–331). MALECZKI az általa vizsgált csupasz köznévi argumentumokat szemantikai

szempontból nem tartja inkorporált argumentumoknak. Tanulmányában kiemeli, hogy a magyar semleges mondatokban a csupasz közneveknek nem lehet fajtainterpretációja (333). Megállapítja azt is, hogy a „legkevésbé jelölt a határozatlan, a legjelöltebb a határozott interpretáció a csupasz köznévi argumentumok esetében” (358). A magyarban a csupasz köznévi argumentum sohasem denotálhat fajtát. Ebben a nyelvben mindig szükség van határozott névelőre a fajtainterpretációhoz. Megfigyeléseit kiegészítem azzal, hogy a fajtainterpretációhoz nélkülözhetetlen a háttérismeretek konceptuális részét képező tudáskereti tények ismerete, mely tényezők vizsgálatával a szerző tovább gazdagíthatja megfigyeléseit.

A 12. fejezet (369–398) ONEA EDGAR tanulmánya, melyben a szerző a mondat-topikot az argumentumszerkezet részeként tárgyalja, ezzel új felfogást adva a *topik* fogalmának. A *topik* és a *fókusz* a mondat információszerkezeti egysége, míg a kvantorról (és a kvantorpozícióról) ugyanez nem mondható el. ONEA kiemeli, hogy a magyarban „a delatívuszi eset kódolja a topik szerepet” (371). Értelmező módon tárgyalja a topikazonosítás információtartalom-alapú visszasságait összetett szerkezetekben. Helytálló megközelítésében annak felvetése, hogy a beszédaktusokat kifejező igéket (valamint igekötős változataikat) argumentumszerkezetük eltéréseinek alapján kell vizsgálni. A tanulmány 378. oldalán felvetődik a diskurzustopik jelentésének funkcionális alapon történő azonosítása, ezt követően azonban a topikfogalom diskurzusalapú vizsgálata mégis kifejtetlen marad a dolgozatban.

A könyv utolsó tételében SURÁNYI BALÁZS és GULÁS MÁTÉ (399–434) empirikus alapú felméréssel vizsgálja, hogy óvodáskorú alanyok hogyan követik/értelmezik a mondatprozódia hatását a diszjunktív tagadó mondatokban. Felmérésük kitér a diszjunktív polaritásának tárgyalására, valamint a bemutatott mondatpéldák igazságalapú logikai értelmezését illetően a szűk (SZD) és a tág (TD) hatókörű diszjunktív jellegének, hatókörének vizsgálata. A szerzők vizsgálatuk eredményeinek alapján rámutatnak arra, hogy a gyermekek a felnőttektől eltérő módon értelmezik a diszjunktív tagadó mondatokat. Felülbírálják a korábbi vizsgálatok alapján kifejtett nézetet, mely szerint a gyermekek számára csupán a szűk (SZD) értelmezés érhető el, ezzel szemben a felnőttek, logikai alapon, támaszkodva a mondatprozódia jellegére az adott mondatokban, inkább a TD értelmezést preferálják. Hangsúlyozzák, hogy ennek megítélésében azonban esszenciális szerepet játszik a tesztelt alanyok nyelvnek tipológiai jellege is. Ennek kapcsán kiemelik, hogy a magyar nyelv az ún. hibrid tagadó egyeztetéses nyelvek közé tartozik. Felmérésük tényei azt igazolják, hogy a mondatprozódiai reprezentáció jelentősen befolyásolja a kísérletek eredményeit a diszjunktív tagadó mondatok jelentésének kettős értelmezése/értelmezhetősége tekintetében.

3. Összegzőképpen megállapítható, hogy az ÁNyT. XXXV. olvasója a kötet révén koherens módon összegyűjtött és megszerkesztett tanulmányok sorában részesül, melyek alapján széleskörűen gyarapíthatja ismereteit a jelentéstan kurrens, elsősorban formális nyelvészeti eszközökkel végrehajtott kutatásairól. A könyv olvasóinak körébe tarthatnak elsősorban a nyelvtudományi elméleti kutatását művelő szakemberek, valamint az egyetemi PhD-programok nyelvészeti moduljainak oktatói és hallgatói. Végzőként megjegyzem, hogy az olvasó tevékenységét jelentős mértékben megkönnyíthetné egy, a könyv végén megadott tárgymutató.

ANDOR JÓZSEF
Pécsi Tudományegyetem